

URMEVÎ, Safiyyüddin

URMEVÎ, Safiyyüddin

(bk. SAFİYYÜDDİN el-URMEVÎ).

URMEVÎ, Sirâceddin

(bk. SİRÂCEDDİN el-URMEVÎ).

URMEVÎ, Tâceddin

(تاج الدين الأرموي)

Ebû Abdillâh Tâcuddîn Muhammed
b. Hüseyin el-Urmevî
(ö. 653/1255)**Şâfiî fıkıh usulü âlimi.**

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Doğum tarihi bilinmemekle beraber Bağdat'ta seksen yaşını aşmış olarak vefat ettiğine dair rivayetten hareketle 570 (1174-75) yılı civarında dünyaya geldiği söylenebilir. Ölümüyle ilgili 655 ve 656 gibi tarihler de verilmesine rağmen 653 (1255) yılında vefat ettiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Azerbaycan'ın (bugün İran'ın kuzeybatı kesiminde bulunan) Urmiye (Urûmiye) şehrinde doğduğu ve ilk öğrenimini orada tamamladığı sanılmaktadır. Babasının adını Hasan şeklinde kaydedenler varsa da doğrusu Hüseyin'dir. Tâceddin el-Urmevî eski ve yeni bazı kaynaklarda aynı nisbeyi taşıyan başka âlimlerle, özellikle Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ünün *et-Taḥşîl* adıyla ihtisar eden Konya Kadısı Sirâceddin el-Urmevî, *el-Maḥşûl*'ü şerheden Kazasker Muhammed b. Hüseyin el-Urmevî el-Mısırî ve Kadı Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ömer el-Urmevî ile karıştırılır. Urmevî'nin Fahreddin er-Râzî'nin önde gelen talebeleri arasında yer aldığı ve hocasının görüşlerini en iyi onun bildiği (Bedreddin ez-Zerkeşî, IV, 580), mütekellim ve münazarada maharetli olduğu söylenir. Ancak Râzî'ye nerede ve ne kadar süreyle öğrencilik yaptığı, başka hangi âlimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Adları kaydedilen birkaç öğrencisi arasında en meşhuru *el-Maḥşûl*'e şerh yazan Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî'dir. Ondandır alanlardan biri de Bağdat Müstansırıyye Medresesi'nde nahiv hocası olan Cemâleddin İbn Ayâz en-Nahvî'dir (Zehebî, s. 73; Urmevî'nin Nahvî'den okuduğu şeklindeki ifade [Safedî, XII, 212] bir müstensih hatası olmalıdır).

Urmevî, günümüze ulaşan tek eseri *el-Hâşıl mine'l-Maḥşûl*'ü (nşr. Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî, I-II, Bingazi 1994) Ebû Hafs Ömer b. Sadrüşşehid el-Vezzân'ın is-

teği üzerine telif ettiğini belirtir (*el-Hâşıl*, I, 226-227). Bu zat hakkında kaynaklarda bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte kendisi, Rey şehrinde Selçuklular döneminden itibaren Şâfiî mezhebinin reisliğini üstlenen ve önemli resmî görevlerde bulunan Vezzân ailesine (Sem'ânî, V, 596; İbnü's-Salâh, II, 558) mensup bir âlim olmalıdır. Bu durumda Urmevî'nin bir süre Rey'de kaldığı ve eserini Rey'in 617'de (1220) Moğollar tarafından tahribinden önceki bir tarihte orada yazdığı neticesi çıkarılabilir. Nitekim eserin 614 yılı Zilhicce ayında (Mart 1218) tamamlandığına dair kayıt da bunu desteklemektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1615). Muhtemelen Moğol istilâsı yüzünden Rey'den ayrılıp Bağdat'a giden Urmevî'nin vefatına kadar bu şehirde kaldığı anlaşılmaktadır. Dönemin Abbâsî kumandanlarından Şerefeddin İkbâl eş-Şerâbî 628'de (1231) Bağdat'ta kendi adıyla anılan (Şerâbiyye, İkbâliyye, Şerâfiyye) bir medrese yaptırdı ve Urmevî'yi buraya müderris tayin etti (Nâcî Ma'rûf, s. 149, 161-165). Büyük itibar görüp müreffeh bir hayat yaşayan Urmevî yirmi beş yıl kadar bu medresede ders verdi, öldüğünde Cüneyd-i Bağdâdî'nin kabrinin bulunduğu Şûniziyye Mezarlığı'na defnedildi. Kâtib Çelebi'nin kendisinden kadı olarak bahsetmesine (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1615) ve bir doktora tezi hazırlayıp eserini tahkik eden Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî'nin herhangi bir kaynak göstermeden onun kadılık yaptığını söylemesine (*el-Hâşıl*, neşredenin girişi, I, 72) rağmen daha eski kaynaklarda müderrislik dışında herhangi bir görev aldığına dair bilgiye rastlanmamaktadır. Kaynaklarda Urmevî'nin *el-Hâşıl* dışında başka bir eserinin adı geçmez. Ancak Fahreddin er-Râzî'nin *er-Risâletü'l-kemâliyye fi'l-ḥakâ'iki'l-ilâhiyye* adlı Farsça eserini Arapça'ya çevirdiği nakledilir (İbn Ebû Usaybia, s. 470). Fûrûa dair bir eser yazıp yazmadığı bilinmemekle beraber İbn Kayyim el-Cevziyye onun yeminle ilgili bir meseledeki görüşünü aktarır (*İ'lâmü'l-muvakki'in*, III, 79).

Urmevî, Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ü üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri olan *el-Hâşıl*'da eseri özünü ve mânaları ihlâl etmeden lafız cihetinden özetlediğini, sadece metinde çokça tekrar edilen veya çok az ihtiyaç duyulan meseleleri çıkardığını, bunların da on kadar mesele olduğunu, delillerden en açık ve itirazlardan da en kuvvetli olanlarını seçip diğerlerine yer vermediğini söyler (I, 227). Eser incelendiğinde *el-Maḥşûl*'ün başlıklarının ve içeriğinin genellikle korunduğu, "fıkıh bablarının zabtı" (I, 223-227) gibi bazı fasılların hazfe-

dilmesi, başlıklarda ve meselelerde bazı tasarruflar dışında üslup ve şekil açısından ciddi bir değişikliğe gidilmediği görülür. Urmevî bazı yerlerde eserde kaydedilen görüşlerin kimlere ait olduğunu açıklar, bazı yerlerde de görüş sahiplerinden tanınmış kişileri hafzedip daha az bilinenleri bırakır (örnek için krş. *el-Maḥşûl*, VI, 73-89; *el-Hâşıl*, II, 1022-1030). Urmevî'nin *el-Maḥşûl* üzerine yapılan diğer ihtisar ve şerh çalışmalarına nisbetle eserdeki görüşlere daha sadık kaldığı ve tenkit amacı gütmeyeceği söylenebilir. Râzî'nin görüşünü eleştirdiği veya getirdiği delillerin zafına işaret ettiği yerler de bulunmakla birlikte bunlar sayıca çok azdır (*el-Hâşıl*, II, 1049). *el-Hâşıl* kendisinden sonraki birçok usulcüye kaynaklık etmiş ve bu eseri esas alan çalışmalar yapılmıştır. Beyzâvî'nin *Minḥacü'l-vuşûl*'ünün ana kaynağı *el-Hâşıl*'dir. Necmeddin et-Tûfî, *Telḥîşü'l-Hâşıl* adıyla bir eser yazdığını bizzat ifade eder (*Şerḥu Muḥtaşari'r-Ravza*, III, 199, 426; ayrıca bk. Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 1566). Mâlikî fakihini Şehâbeddin el-Karâfî'nin öğrencilerinden İbn Râşid el-Kafsî *Nuḥbetü'l-vâşıl fi şerḥi'l-Hâşıl*, Muhammed b. Muhammed b. Abdünnûr el-Himyerî et-Tûnisî *Takvîd kebir 'ale'l-Hâşıl* adıyla birer eser kaleme almışlardır (son iki eser için bk. Burhâneddin İbn Ferhûn, s. 417-418, 419; Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 1566). Bunların dışında Şemseddin Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî'nin *el-Kâşif*'i ve Sübkî'nin *el-İbhâc*'i gibi sonraki usul eserlerinde ona birçok atıf yapılır. *el-Maḥşûl* ve üzerine yapılan ihtisar çalışmalarını karşılaştırmalı olarak ele alan İsnevî'nin *Nihâyetü's-sûl* adlı eseri, *el-Hâşıl*'ın benzer eserlerle ve Beyzâvî'nin *Minḥac*'i ile mukayesesini bakımından önemli değerlendirmeler içerir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâceddin el-Urmevî, *el-Hâşıl mine'l-Maḥşûl fi uşûli'l-fıkḥ* (nşr. Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî, Bingazi 1994, I, 226-227, 450; II, 1022-1030, 1049; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 2-220; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), V, 596; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî), Riyad 1399-1401/1979-81, I, 223-227; VI, 73-89; İbnü's-Salâh, *Ṭabaḳâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye* (nşr. Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1413/1992, II, 558; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 470; Sirâceddin el-Urmevî, *et-Taḥşîl mine'l-Maḥşûl* (nşr. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd), Beyrut 1408/1988, neşredenin girişi, I, 69-70; Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî, *el-Kâşif 'ani'l-Maḥşûl fi 'ilmi'l-uşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1419/1998, I, 130, 132, 242, 250, 258, 456, 460; II, 248, 367; III, 32, 493-494, 503-504, 520 vd.; Tûfî, *Şerḥu Muḥtaşari'r-Ravza* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1409/

1989, III, 199, 426; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 681-690*, s. 72-73; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâ-mü'l-muvakkı'tın* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1973, III, 79; Takıyyüddin es-Sübki - Tâceddin es-Sübki, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, Beyrut 1404/1984, I, 20, 54, 75, 145, 244, 331; II, 123; III, 149, 174, 228, 245, 246; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* (nşr. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000, II, 261; IV, 180; XII, 212; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, I, 451-452; a.mlf., *Nihâyetü's-sül*, I, tür.yer.; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâ* (nşr. M. M. Tâmir), Beyrut 1421/2000, IV, 580; Burhâneddin İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb* (nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1417/1996, s. 417-418, 419; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut 1984, s. 455; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 120, 200; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1615; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), V, 406; Nâci Ma'rûf, *el-Medârisü's-Şerâbiyye bi-Bağdâd ve Vâsi't ve Mekke*, Kahire 1397/1977, s. 149, 161-165; Abdullâh Muhammed el-Habeşi, *Câmi'u's-sürûh ve'l-havâşi*, Ebûzâbi 1425/2004, III, 1566.

TUNCAY BAŞOĞLU

URMİYE

(أرمية)

İran Azerbaycanı'nda
tarihi bir şehir.

İran'ın kuzeybatısında Türkiye sınırına yaklaşık 50 km. mesafede denizden 1340 m. yükseklikte kurulmuştur. Aynı adı taşıyan gölün (Deryâçe-i Urûmiye) batı kıyısına çok yakın bir mevkide bulunan şehir zengin su kaynakları, verimli arazileriyle tarım ve hayvancılık için elverişli bir konumdur. Bölgede yetişen meyve ve sebzelere Ortaçağ kaynaklarında övgüyle bahsedilir. Başta İstahri olmak üzere İslâm coğrafyacıları X-XIII. yüzyıllarda havasını, suyunu ve meyvelerini övdükleri Urmîye'yi (Rûmiye/Urûmiye) Erdebil ve Merâğa'dan sonra Azerbaycan'ın üçüncü büyük şehri diye tasvir etmiştir. Çeşitli arkeolojik kalıntılar bölgede yerleşik hayatın çok eskilere uzandığını göstermektedir. Urmîye eski İslâm kaynaklarında umumiyetle Zerdüş'tün doğum yeri olarak kaydedilmiştir.

Eskaçâğ'da Asur ve Urartu devletlerinin nüfuz alanına giren bölge Pers ve Partlar'ın ardından Sâsânî hâkimiyetine girdi. Hz. Ömer zamanında Ezd kabilesi âzâtlarından Sadaka b. Ali b. Sadaka tarafından fethedildi (Belâzûrî, s. 475). Urmîye IV. (X.) yüzyılın ortalarında Cüstân b. Şermezen'in egemenliğine girdi. O da Deylemli'lerden Merzûbân'ın 346 (957) yılında vefatından sonra yerine geçen oğlu Cüstân'ın hâkimiyetini tanımadı. 349'da (960) şehrin surlarını güçlendirerek Deylemli'lerle karşı hâkimiyet mücadelesine girdiy-

se de neticede yenilip Urmîye'ye çekilmek zorunda kaldı. Şehir, V. (XI.) yüzyılın ikinci çeyreğinde Hezbânî Kürtleri'nden Ebül-Heycâ b. Rebîbüddeve'nin egemenliğinde bulunmaktaydı. Ebül-Heycâ'nın Tebriz hâkimi olan dayısı Vehsûdân er-Revvâdî'nin 432 (1040-41) yılında Oğuzlar'dan birçok kişiyi öldürmesi üzerine Urmîye'deki Oğuzlar şehirden ayrılp Hakkâri'ye gittiler. Hakkâri'deki Kürtler'le Urmîye'den gelen Oğuzlar arasındaki savaşlara Ebül-Heycâ da karıştı ve onların üzerine asker sevketti (İbnü'l-Esîr, IX, 297-298).

Urmîye ve çevresi XI. yüzyılın ortalarında Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlandı. Sultan Tuğrul Bey, Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın kızı ile evlenmek için Muharrem 455'te (Ocak 1063) Urmîye'den Bağdat'a hareket etti. Şehir, 544'te (1149) Melik Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed Tapar'ın hâkimiyetinde bulunuyordu. Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un 585'te (1189) Emîr İzzeddin Hasan b. Kıpçak'ın yardımıyla Uşnu, Selmâs, Hoy ve Urmîye'yi yağmalaması Azerbaycan Atabegi Kızılarslan'ı harekete geçirdi ve aralarında savaşa yol açtı. Şehir, XII. yüzyılın son çeyreğinde Selçuklu hâkimiyetinin zayıflaması üzerine Azerbaycan Atabegleri'nin egemenliğine girdi. İbnü'l-Esîr, İldenizliler'den Atabeg Ebû Bekir'in 602 (1205-1206) yılında Merâğa'ya karşılık Uşnu ve Urmîye'yi Atabeg Alâeddin'e verdiğini kaydeder (a.g.e., XII, 197-198). 617'de (1220) Urmîye'yi ziyaret eden Yâkût el-Hamevî şehrin bağ ve bahçeleri, suları ve havasıyla, bol meyvelerle büyük ve güzel bir yerleşim birimi olduğunu söylemekte, bu arada Atabeg Muzafferüddin Özbek'in şahsî zaafılarından dolayı şehirde hüküm süren güvensizlikten bahsetmektedir. Urmîye, bu tarihten kısa bir süre sonra Moğollar'ın önünden Azerbaycan'a çekilen Celâeddin Hârizmşah'ın hâkimiyetine girdi. Celâeddin Hârizmşah, Ahlat'ı kuşattığı sırada Urmîye ve Hoy civarındaki Yıva Türkmenleri'nin Azerbaycan'da karışıklıklar çıkardığını duyunca 623'te (1226) Azerbaycan'a dönüp bölgedeki Türkmenleri dağıttı. 628 (1230) kışını Urmîye ve Uşnu'da geçiren Celâeddin Urmîye, Selmâs ve Hoy'u Selçuklu hânedanına mensup olan hanımına verdi.

İlhanlılar devrinde Azerbaycan bölgesindeki ekonomik ve demografik gelişmeye paralel şekilde Urmîye'de de ciddi bir gelişme yaşandı. Şehrin kalesi Gâzân Han zamanında (1295-1304) yenilendi. Eserini 740 (1340) yılında kaleme alan Hamdulâh el-Müstevfi, bağları ve meyvelerinin

bolluğu ile övdüğü şehrin divanî vergi gelirlerinin 70.000 dinar olduğunu kaydeder (*Nûzhetü'l-kulüb*, s. 85-86). İlhanlılar'ın ardından sırasıyla Çobanoğulları, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler'in hâkimiyetine giren Urmîye XVI. yüzyılın sonlarında kısa bir süre Osmanlı egemenliğine geçtiyse de Şah I. Abbas tarafından yeniden Safevî Devleti'ne bağlandı. Evliya Çelebi XVII. yüzyıl ortalarında mâmurluğuyla övdüğü şehirde sekiz ulucami, altmış mahalle ve 6000 ev bulunduğunu yazar (*Seyahatnâme*, VII, 34-36).

Urmîye, Safevî Devleti'nin Afgan istilâsı neticesinde yıkılma sürecine girdiği dönemde 1724 yılında bir defa daha Osmanlı hâkimiyetine girdi. Nâdir Şah 1729'da bölgeyi zaptettiyse de Hekimoğlu Ali Paşa ve Rüstem Paşa bir ay süren şiddetli bir kuşatmanın ardından Urmîye'yi ele geçirdiler (1730). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin hazırlattığı tapu tahrir defterinde şehrin nüfusu 1391 hâne (yaklaşık 6955 kişi), toplam vergi geliri 77.920 akçe olarak kaydedilmiştir. Şehir nüfusunun kırk beş hânesini (yaklaşık 225 kişi) yahudilerin teşkil ettiği anlaşılmaktadır (BA, *Tapu Tahrir Defteri*, nr. 910 |Urumiye livâsı mufassal defteri, s. 179-197). Urmîye bu dönemde Tebriz, Erdebil ve Merâğa'dan sonra Azerbaycan'daki en büyük dördüncü yerleşim merkezi olarak dikkat çekmektedir.

Nâdir Şah Afşar'ın İran'ın siyasi birliğini tesis etmesinin ardından Urmîye tekrar İran'a bağlandı. Nâdir Şah 1157'de (1744) Feth Ali Han Afşar'ı şehre vali tayin etti. Şehir ve bölge XVIII. yüzyılın ikinci yarısında burada yaşayan Afşarlar'dan kaynaklanan pek çok karışıklığa sahne oldu. 1174'te (1760) Urmîye yedi ay süren bir kuşatma sonunda Kerim Han Zend tarafından ele geçirildi (*İA*, XIII, 62). Şehir önce Rüstem Han Kâsımlu'ya, ardından Rızâ Kulî Han'a verildi. Bölge kısa süre sonra Kaçar hâkimiyetine girdi. Urmîye 1906 yılında Osmanlılar'ın ve 1911'de Ruslar'ın eline geçti. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu ile Rus ordusu arasında pek çok defa el değiştirdi. Osmanlı ordusu, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Aralık 1918'de Urmîye'den ayrılmak zorunda kaldı ve bölge nihâî şekilde İran'a bağlandı. Şehrin adı, 1314 hicrî-şemsî (1935) yılında İran Bakanlar Kurulu'nun kararıyla Rızâ Şah'ın adına nisbetle Rızâiye olarak değiştirilirdyse de 1979'daki İslâm devriminden sonra tekrar Urmîye'ye çevrildi. Günümüzde Batı Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Urmîye şehrinin nüfusu 1375 hicrî-şemsî (1996) yılı nüfus